Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ
tézisei

Tóth Péter

Kárpátaljai magyar dialektológiai vizsgálatok

ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola
Magyar Nyelvtudományi Doktori Program

Témavezető: Dr. Kiss Jenő MHAS.,
egyetemi tanár

Budapest
2010

1) A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem nyelvtudományi doktori programjára 2003-ban nyertem felvételt. Az intézmény a szomszédos országokban folyó magyar dialektológiai vizsgálatokat szívügyének tekinti, s támogatja azokat a doktoranduszait, akik szülőföldjük nyelvjárását vizsgálják.

Kutatásaim a magyar nyelvi kultúra táji értékeinek változását érintik. A jelentős nyelvi és kultúrtörténeti értéket őrző dialektusok vizsgálata a nyelvjárások életében zajló változások folytán időszerű a nyelvtudomány számára, különösen igaz ez azokra a határon túli falvakra, tájakra, ahol a magyarság lélekszáma folyamatosan csökken.

Kutatásom célja, hogy anyanyelvünk táji sajátosságainak változásáról, mai életéről meglévő ismereteinket megbízható adatokkal bővítsem. Disszertációm a doktori iskolában eltöltött évek nyelvjárási vonatkozású kutatásait tartalmazza: a kárpátaljai magyar nyelvjárások változását és a kárpátaljai magyar nyelv- és nyelvjárásszigetek sajátságait érintő vizsgálatokat, továbbá a helyi magyar nyelvjáráskutatások történetét.

2) Disszertációm hat fő részből áll. A bevezető részben kutatásom előzményeit és céljait, a nyelvjárások meghatározását, s a kárpátaljai magyar nyelvjárások főbb típusait tekintem át.

A második részben a nyelvjárások változásával foglalkozom. Áttekintem a nyelvi változások okait, a változásvizsgálatok típusait, annak magyar eredményeit, s több külföldi kutatást is. Ezt követően kutatásom történetét és módszerét érintem, bemutatom a kutatópontokat, s számba veszem az adatközlőket. Ezt követik *A magyar nyelvjárások atlaszá*nak négy kárpátaljai kutatópontján végzett hangtani, alaktani és lexikai vizsgálatok.

A harmadik részben a kárpátaljai magyar nyelv- és nyelvjárásszigetekkel foglalkozom. Visken a református és

római katolikus felekezetűek közötti nyelvjárási különbségeket, majd a helyi reformátusok eredetét vizsgálom meg. Aknaszlatinán a hangzórövidülés -nyúlás sajátságait elemzem.

Ezt követően a mai Kárpátalja területén végzett nyelvjáráskutatások történetét tekintem át. A ötödik részben a felhasznált irodalmat, az utolsó részben pedig *A magyar nyelvjárások atlaszá*nak kárpátaljai kutatópontjain végzett vizsgálataim adatait közlöm, amely segíti a gyűjtések áttekinthetőségét és ellenőrizhetőségét.

Az alábbiakban kutatásaim eredményeiről foglalok össze néhány rövid gondolatot.

I.

1) A nyelvjárás a nyelv területi alapú nyelvváltozataként határozható meg. Nyelvjárásban az beszél, aki a nyelvnek helyi színezetű, a nyelvterületnek csupán valamelyik részére jellemző változatát használja (Benkő 1957: 7). A nyelvjárások a természetes nyelvek elsődleges létezési formái, hozzájuk képest mindegyik többi nyelvváltozat történetileg másodlagos, tehát a nyelvjárásokból eredeztethető (Kiss szerk. 2001: 35). A nyelvjárások számos archaikus nyelvi sajátságot őriznek. Ezért is nevezte Révai Miklós a nyelvjárásokat „vivum linguae archivum”-nak, azaz a nyelv élő archívumának.

A magyar nyelvjárások a honfoglalást megelőzően törzsi alapon különültek el. Benkő Loránd szerint „A törzseknek szállásterületükön való fokozatos letelepedése igen lényeges mozzanat a magyar nyelvjárások életében: nyelvünk korábbi, főként törzsi jellegű nyelvjárási különbségei állandóbb területi jelleget öltöttek, területi nyelvjárási különbségekké váltak” (1957: 71).

A nyelvjárásokat azért azonosítják a paraszti társadalom nyelvével, mert az őrizte meg. Használata korábban nemcsak a parasztsághoz kötődött, mivelhogy az irodalmi nyelv

kialakulásának kezdetéig az írástudókat is jellemezte. Nem véletlenül jegyezte meg 1485-ben Galeotto Marzio, hogy a magyar nemesek és parasztok beszéde között nincs különbség. A helyzet később változott meg. A XVI. századtól ugyanis a magyar írásbeliség és az irodalmi nyelv fejlődésével egyetemben nőtt a magyar írástudók száma, amely már távolságtartóbb volt a nyelvjárásokkal szemben. Ettől kezdve a nyelvjárásokhoz a „póriasság", az „elmaradottság" fogalmát társították.

A magyar nyelvjárások életében alapos változásokat hozott a törökdúlás, amely azt eredményezte, hogy „a magyar nyelvjárástípusoknak csak mintegy a fele vitte, fejlesztette tovább a középkor végi nyelvállapotot területileg változatlan helyzetben. […] a hódoltsági terület jelentős részén […] a területi folytonosság lehetősége megszűnt" (Benkő 1957: 85). Benkő szerint „A XVIII. századdal természetesen nem zárultak le a magyarországi belső népmozgalmak, de az előző időszakhoz képest igen lényegesen csökkentek. Így a XIX. században viszonylagos állandóság következett be a magyar nyelvjárások helyzetében, s ez időben alakul ki véglegesen nyelvjárásaink mai képe" (i. h. 87).

A magyar nyelvjárások visszaszorulásáról az első megfigyelések a XIX. század elejéről származnak. A források száma ezt követően folyamatosan növekedett. A változások folytán a dialektológusok körében sokáig az a vélekedés élt, hogy a nyelvjárások el fognak tűnni. A későbbi kutatások azonban azt állapították meg, hogy a nyelvjárások visszaszorulása korántsem zajlik olyan gyorsan, mint ahogyan azt jósolták (Kiss 1991: 380).

A falu nyelvének életében zajló – s a XX. században felgyorsult – változások összefüggésben vannak a hagyományos gazdálkodás és életmód átalakulásával, a parasztság társadalmi szerepének és megítélésének módosulásával. A modernizáció a kistelepüléseket, falvakat sem kerülte el, ami a hagyományos népi kultúra egyes

formáinak eltűnését eredményezte. A falusi társadalom változása, az iskolázottság szintjének, valamint a falu és város között ingázók arányának növekedése az elmúlt évtizedekben egyre szembetűnőbb. Egyre nagyobb befolyásra tettek szert a tömegtájékoztatási eszközök: a sajtó, a rádió, később a televízió, ma pedig a világháló.

2) Az élő nyelvek és nyelvjárások alapvető tulajdonsága a változás. A nyelvi változást a megelőző és a követő nyelvi állapotok közötti eltérésként, a két állapot közötti diakrón jelenségként határozhatjuk meg. Ebből adódóan a nyelvi változások viszonyításos alapon vizsgálhatók (Kiss 2003: 23). A szinkróniában zajló változások összességében a nyelv állományának viszonylag kis részét érintik.

A nyelvjárási változások kutatása során a nyelvjárás archaikus változatától a köznyelv irányába való elmozdulás, a különböző nyelvjárások közötti érintkezés és a környezetnyelvi hatás egyaránt vizsgálandó. A változásvizsgálatok számára éppen ezért a nyelvjárások alaprétegére, archaikus változatára vonatkozó források szükségesek. A régi nyelvjárási atlaszok e vizsgálatok számára jó lehetőséget jelentenek, hiszen azáltal, hogy az atlasz kérdőívét több évtized elteltével újra kikérdezzük, következtethetünk a változásokra, bizonyos szavak archaizálódására vagy terjedésére.

A nyelvi változást vizsgálhatjuk a különböző időben rögzített adatok összevetésével és magában a szinkróniában is. Ennek megfelelően a szinkron vizsgálatoknak két típusát különböztetjük meg: a szinkróniában megtörtént változásokat valóságosidő-vizsgálatnak (az angol real-time studies mintájára), a szinkróniában éppen zajló nyelvi mozgás vizsgálatát pedig látszólagosidő-vizsgálatnak (apparent-time studies) nevezzük (vö. Kiss szerk. 2001: 244).

3) A különböző időben rögzített nyelvjárási adatok összevetése által bepillanthatunk a nyelvjárások életébe. *A magyar nyelvjárások atlaszá*nak a magyar nyelvterületet behálózó kutatópont-hálózata, hangtani, alaktani és lexikai jellegű gazdag anyaga a változásvizsgálatok számára is kiválóan hasznosítható. „Ekkora és ilyen értékű forrásanyaggal a mi tudományunk így együttesen, egységes szempontok szerint rendezetten még sohasem rendelkezett!" – írta Benkő Loránd és Lőrincze Lajos (1959: 276). Az említettek tudatában esett a választásom az atlasz kárpátaljai kutatópontjaira: Homokra, Csongorra, Várira és Salánkra. Az atlasz kárpátaljai gyűjtéseire 1962-ben került sor, s a magyar dialektológia jeles alakjai, Lőrincze Lajos és Imre Samu végezték. A gyűjtések során az elsődleges cél a nyelvjárások archaikus változatának feljegyzése volt.

A megismételt gyűjtések 2004 és 2008 között zajlottak, s saját magam végeztem, valamint felhasználom az *Új magyar nyelvjárási atlasz* kárpátaljai gyűjtéseit is. Összesen háromszáz kérdés régi és mai adatait vetettem egybe. A különböző időben végzett gyűjtések a nyelvjárások életéről, változásáról számos információt nyújtanak. Az atlasz adatainak vallatása révén az olvasó betekintést nyerhet négy kárpátaljai település múlt századi archaikus nyelvi világába, s nyomon követheti táji sajátságainak a használatban való módosulását egészen a napjainkig.

4) A kutatópontokon a fonémaállomány terén nem tapasztalható változás. A homoki és a csongori nyelvjárásban a rövid és a hosszú magánhangzók aránya a köznyelvivel megegyező, azaz 7:7. Rövidek: *a, e, i, o, ö, u, ü*. Hosszúak: *á, é, í, ó, ő, ú, ű*. Váriban az arány 7:8, többlet az ^{i}*é* (*é2*), Salánkon pedig 8:7, itt pedig a zárt *ë*. A mássalhangzók állománya 25 (a köznyelvivel megegyező, ezért felsorolásuktól eltekintek), az *ly* helyén *j* jelentkezik.

A fonémák gyakoriságában, valamint bizonyos nyelvjárási alaktani és lexikai jelenségek életében számottevőek a változások. Az archaizmusok száma napjainkban jóval nagyobb, mint a nagyatlasz gyűjtése idején volt. Adataim között az archaizálódás a csak nyelvjárási szinten élő változatokat érintette. E jelenségek között említhetők meg például a köznyelvi *í* helyén jelentkező nyelvjárási *é* (*gyẹ́k ~ gyẹ̀k ~ gyé*^{i}*k ~ gyék*, *vonẹ́t*), és a köznyelvi *ű* helyén jelentkező nyelvjárási *ő* (*fő*^{ü}*sü, gyürősúj, gyüsző, sürő*^{ü}) atlaszadatai.

Meglepő – bár több dialektológus is már korábban így tapasztalta –, hogy az előzetes várakozásokhoz képest összességében még ma is viszonylag kevés olyan nyelvjárási jelenség van, amely kihalása igazolható. Annál több viszont visszaszoruló táji jelenség. Ma már többnyire csak az időseket jellemzi az atlasz *ákác* ’akác’, *fírhang* ’függöny’, *kèrtyök* ’kertjük’, *szivök* ’szívük’, *madàr* ’madár’, *gagó*^{u} ’gólya’ stb. adatai.

Az általános vagy gyakori használatú nyelvi változatok között csökkent a táji, s növekedett a köznyelvi variánsok száma. Egyre kevesebb általános használatú táji változat van a falu nyelvében. Kutatópontjaimon a *tepèrtő* ’töpörtyű’, *pèjva* ’polyva’, *kokasülő*^{ü} ’kakasülő’, *menetke ~ menyet ~ mënyet* ’menyét’, *bizsàlma ~ bisāma ~ bisàlma* ’birsalma’, *zabola* ’zabla’, vagy az alanyi ragozású *àlszok ~ āszok, aluggyak, iszok* alakok, továbbá a kijelentő mód jelen idő egyes szám második személyű *mondol ~ mondó* stb. változatok még ma is általánosak (ha helyenként egy-egy neológ változat fel is tűnt).

A csak nyelvjárási szinten élő atlaszadatok nagyobb része gyakori használatú, bár számos esetben jelentkezik a neológ köznyelvi alak. Ez jellemző az *ë*-ző, ^{i}*é*-ző, *i*-ző és *í*-ző atlaszadatok többségére is. Ez egyúttal azt is mutatja, hogy bár kutatópontjaimon ma már nem a nyelvjárás az egyedüli nyelvváltozat, a vizsgált 30 életév feletti nemzedékek között azonban még mindig a fő változat. Kétségtelen azonban, hogy

bizonyos táji színek visszaszorulásával a nyelvjárás mai képe összességében közelebb áll a köznyelvhez, mint a nagyatlasz gyűjtése idején.

A megismételt gyűjtések során nagy számban kerültek elő olyan nyelvi változatok, amelyek a nagyatlasz gyűjtései óta jelentek meg. E változatok a következő csoportokra bonthatók:

a) A magyar köznyelvi eredetű átvételek. A nyelvjárási beszélők körében a neologizmusok túlnyomó többségét e változatok teszik ki.

b) Több olyan „hibrid", a kutatópontokon új nyelvi változatot jegyeztem fel, amelyek bár a köznyelvi hatással magyarázhatók, táji sajátságot is megőriztek. E jelenség körébe sorolhatók például a *róllok ~ rólluk* alakok (nyelvjárási *rullok* – köznyelvi *róluk*).

c) A nyelvjárási eredetű átvételek. A nyelvjárásokra elsősorban a köznyelv és a környezetnyelv hatása jellemző, ma sem hagyható figyelmen kívül azonban a különböző nyelvjárások közötti érintkezés. Bizonyos nyelvjárási sajátosságok terjedése napjainkban is megfigyelhető, de ez ma már kevésbé jellemző. Anyagomban több tájszó terjedése mutatható ki. Például Csongoron a *megyek Ferencék, Sándorék* mellett a szomszédos nyelvjárásokból átkerült *megyek Ferencéknél, Sándoréknál* 'megyek Ferencékhez, Sándorékhoz'. Napjainkra azonban elsősorban anyanyelvünk táji értékeinek eltűnése jellemző.

d) Több olyan regionális nyelvi jelenség (vagy regionalizmus) terjedése is igazolható, amely nemcsak a nyelvjárási beszélőket, hanem sok esetben a városi lakosságot és az értelmiségieket is jellemzi. Ilyen például az alanyi ragozású *innák* 'innék', amely az atlasz kárpátaljai adatai között nem szerepel, mára azonban elterjedt.

e) A környezetnyelvi hatás adataim között egy-két új változat esetében figyelhető meg. A *szkupi* és a *skupi* az orosz nyelvből került át (*скупый*).

Kiss Jenő szerint „Voltak és vannak, akik az eredetiség, a romlatlanság, a tisztaság, a kifejezésbeli gazdagság vagy a szép fogalmát elsősorban a nyelvjárásokhoz, pontosabban valamely nyelvjáráshoz kötik” (Kiss szerk. 2001: 224). Péntek János szerint valószínűleg empirikus vizsgálatokkal is igazolni lehet a nyelvjárások nagyobb fokú természetességét, közvetlenségét, képszerűségét és érzelmi telítettségét a köznyelv művibb, uniformizáltabb, távolságtartóbb használatához képest (i. h. 225).

Az ember életében az elsődlegesen elsajátított nyelvváltozat – miképp a nyelv is – egész életre meghatározó. A nyelvjárások bár veszítettek sokszínűségükből és változatosságukból, napjainkban is élnek, és alkalmazkodnak a változó körülményekhez. Megmaradnak-e a jövőben is? A nyelvnek alapvető tulajdonsága a területi variabilitás. Táji különbségek valószínűleg a jövőben is lesznek, hogy azonban milyen nagyok, illetőleg mi lesz a nyelvjárások szerepe a későbbiekben, még nem tudjuk.

II.

*A magyar nyelvjárások atlaszá*nak a Tisza legfelső szakaszáról nincsen kutatópontja. Ez azzal magyarázható, hogy a magyarországi nyelvészek számára az 1950–60-as években a szomszédos országokban végzett gyűjtések megszervezése politikai akadályokba ütközött. Romániában a gyűjtések félbeszakadtak, s Kárpátalján is viszonylag rövid időt tölthettek a kutatók. Úgy gondoltam azonban, hogy bár az atlasznak a Tisza legfelső szakaszáról nincs kutatópontja, s ennek folytán követéses vizsgálat sem végezhető, érdemes a máramarosi magyar nyelvszigeteken is vizsgálódnom.

1) Felekezetek közötti nyelvjárási különbségekre, megoszlásra a magyar nyelvterület különböző pontjain lettek figyelmesek. E jelenségre figyeltem fel Visken. Az eltérések

elsősorban a hangtani rendszerben figyelhetők meg, így például a nyílt *a*-zás, az *e*-zés és a zárt *í*-zés csak a reformátusokat jellemzi. A felekezetek közötti nyelvjárási megoszlás kialakulásának településtörténeti okai vannak, továbbélése pedig a felekezetek bizonyos mértékű elkülönülésével magyarázható. Ezt erősíti Visken a felekezetek különböző származástudata (a reformátusok között halványan él még az erdélyi származás, a település legrégibb lakosainak tekintik magukat, a római katolikusok ellenben svábok leszármazottai), továbbá az, hogy a svábok a település akkor újonnan kiépülő utcáiban települtek le, elkülönülve a reformátusoktól.

A viski reformátusok nyelvjárásának sajátosságai a mezőségi nyelvjárásokkal mutat rokonságot. A viski reformátusok származását kutatva gyűjtésemet *A romániai magyar nyelvjárások atlaszá*nak adataival, valamint Murádin Lászlónak az atlasz hatalmas anyagán alapuló osztályozásaival vetettem egybe. Célom az eredet lehető legpontosabb megállapítása, a nyelvföldrajzi módszerek és gyűjtések hasznosítása.

Visken a nyelvjárási *a* egy-két kivételt tekintve hangsúlytalan pozícióban jelentkezik: *koram, malam, ostàr, piras, sujak, váras* (szótőben), *fonatt, kopatt, magyarak, csiszal, kapcsal, àlszak, futak, csillag-villag, lakatt, szokatt, tartatt, uszatt* (toldalékban). Hangsúlyos helyzetben mindössze néhány változatban jegyeztem fel: *harag* ’horog’, *magyaru* ’mogyoró’.

Az *a*-zás a Mezőség egész területén megtalálható. Murádin osztályozásában a következő hét típusát állapítja meg (Murádin 1989):

a) Az A, B, C és CS csoportban az *a*-zás hangsúlytalan pozícióban rendszeresen jelentkezik, kivéve abban az esetben, ha előtte *á* vagy *o* van. Visken az *a*-zás e típusokkal szemben szórványosan megfigyelhető hangsúlyos pozícióban is, mint a *magyaru, harag* alakokban, továbbá megelőző *á* és *o* után is

jelentkezik: *mángaral, konkarodva.* Tehát a viski *a*-zás nem sorolható e típusok közé.

b) A D típusban minden hangsúlytalan helyzetben találunk *a*-zást, megelőző *á* és *o* után is. Az F típusban feltűnik az *a*-zás hangsúlyos helyzetben is, de a szótagzáró *l, r, j* előtt csak igen szórványosan. A legtöbb egyezést az utóbbi típussal vélem felfedezni.

c) A G típusban az *a*-zás hangsúlyos pozícióban (is) gyakori, ezért e típustól eltekintek, mivel Visken ritkán hallható ebben a helyzetben.

A legtöbb egyezés tehát az *a*-zás erősségi skáláján a közepesnek mondható F csoporttal állapítható meg. Murádin László az RMNyA. három kutatópontját sorolja ide: Mezőveresegyházát, Mezőbodont és Görgényüvegcsűrt.

A köznyelvi *ö* helyén jelentkező nyelvjárási *e* a Mezőségen nagyvonalakban ugyanazt a határvonalat követi, mint az *a*-zás. Visken e jelenség hangsúlytalan pozícióban, rendszeresen *ö, ő* vagy *ü* után jelentkezik: *gömbejű, kő*^{ü}*ccsen, köszerükű* (szótőben), *büdes, bünes, früstökel, gőges, hüves, kötettík, külenbsíg, öntez, szőres, tő*^{ü}*tett* (toldalékban).

Abban a Mezőség egész területe közös, hogy az *e*-zés hangsúlytalan pozícióban jelentkezik. Murádin László az *ö* előfordulását figyelembe véve a következő típusokat állapította meg (Murádin 1986: 125):

a) Hiányzik az *ö* fonéma toldalékban és szórványosan az előhangzó helyén.

b) Hiányzik az *ö* fonéma hangsúlytalan pozícióban, csak a hangsúlyos *ö* után nem szótőben (pl. *ördög, ökör,* de *ördögek, ökrek*).

c) Hiányzik az *ö* minden hangsúlytalan helyzetben.

d) Hiányzik az *ö* fonéma hangsúlytalan pozícióban, csak a hangsúlyos *ö* után nem, ugyanakkor hiányzik az *e* fonéma hangsúlyos *ö* után (pl. *örög, kövöt, összö*).

Minden kétséget kizáróan a viski *e*-zés a C típusba sorolható, hiszen az A és B típussal ellentétben nem csak

toldalékban jelentkezik (pl. *öker, zömek*), a D típussal szemben pedig hangsúlyos *ö* után is megfigyelhető (pl. *göder, öntez*). Lássuk a Viskkel rokonítható típus földrajzi fekvését, határait! E terület a Maros jobb partja és az attól északnyugatra található Aranyos-Szamos vonala közé esik (Mezőpanit, Szabéd, Aranyosegerbegy, Magyarszovát, Feketelak, Mezőkeszű, Mezőveresegyháza, Zselyk, Tacs, Szásznyíres). E típus határa északon átlépi a Nagy-Szamos vonalát, megtalálható Magyarnemegyén és Domokoson is (Murádin 1986: 127).

A viski nyelvjárás jellemző sajátsága az *í*-zés is. *ídes, íg, íl, kíníny, német, rígen, szíp, víka* (hangsúlyos helyzetben), *ebíd, egíssíg, elvittík, felesíg, fösvíny, fürísz, tèrmís, töríkeny* (hangsúlytalan helyzetben). Murádin László *A romániai magyar nyelvjárások atlaszá*nak akkor még csak kéziratban lévő anyagának alapján vizsgálta a nyelvjárási *í* erdélyi elterjedtségét (Murádin 1984).

Murádin László *A romániai magyar nyelvjárások atlaszá*nak akkor még csak kéziratban levő anyagának alapján vizsgálta az *í*-zés erdélyi elterjedtségét. Megállapítása szerint az *í*-zés határvonala kelet-nyugati irányba a következőképpen halad: Magyarléta – Komjátszeg – Tordatúr – Nagycsány – Mezőméhes – Szabéd – Mezőcsávás vonalon a Maroson át Sáromberkéig húzódik. Már „Sem az itt említett falvak lakossága sem e vonaltól délre eső Aranyosszék meg a Maros–Küküllők vidékének magyarsága nem *í*-ző” (Murádin 1984: 39). A Mezőség északi része az *í*-zést tekintve nem egységes terület, mind területiségét, mind gyakoriságát tekintve, ez jól látszik az RMNyA. térképlapjain is. Erre figyelt fel Murádin László az atlasz anyagának gyűjtésekor: „a mezőségi részeken ugyanazon helységben, de falvanként is, szeszélyesen váltakozik az *í* és az *i* az *é*-vel” (uo.). Murádin e terület *í*-ző nyelvjárásait három típusba sorolja: 1. A legerősebben *í*-ző nyelvjárások a viszonylag szilárd etnikai tömbben élő falvak, ide sorolható Szék, Magyardécse, Ördöngösfüzes, Feketelak,

Tacs, Zselyk, Szásznyíres. 2. Kevésbé erős az *í*-zés Mezőveresegyházán, Mezőkeszűn, Tancson, Mezőköbölkúton és részben Magyarón is. 3. Ebbe a csoportba e területnek az *í*-zés leggyengébb fokát képviselő települései sorolhatók: a fent említett határvonal közelébe eső Magyarszovát, a borsavölgyi Kide valamint az *í*-ző terület északi szélében élő szórványok (Sófalva, Felsőtők, Kérő, Baca).

Murádin megfigyelései azt mutatják, hogy az *í*-zés leggyengébb fokát képviselő nyelvjárások az *í*-ző terület peremein helyezkednek el. A viski nyelvjárás *í*-zése erősebbnek mondható, ezért én a mezőségi *í*-ző terület középső részével találom a legtöbb azonosságot. Más jelenségek is a Mezőség északi része felé mutatnak. Például a *fő* 'forr (a bor)' jelentésbeli tájszó a Mezőség északi *í*-ző területe mellett Szabófalván és Visken lelhető fel.

A nyelvföldrajzi gyűjtések eredményeit összegezve a viskiek mezőségi, közelebbről annak északi részéről való származása állapítható meg. A különböző jelenségek e terület *í*-ző része felé mutatnak, e vidékről vándorolhattak el a viski reformátusok elődei feltehetően a XV. század során (későbbi mezőségi beköltözés egyelőre nem következtethető ki a XVI. század eleje óta fellelhető névösszeírásokból). Az adatokat összegezve tehát az derül ki, hogy a viskiek eredetének kérdésében a Nagy- és a Kis-Szamos torkolatától délkeletre eső terület (Ördöngösfüzes, Nyíres, Magyardécse, Tacs, Mezőveresegyháza környéke) vehető számításba.

3) Az aknaszlatinai nyelvjárás egyik jellemző hangtani sajátsága a hosszú magánhangzók és mássalhangzók rövidülése. E sajátos hangtani jelenség elterjedtségéről, kialakulásáról összefoglalom a fontosabb tudnivalókat, ezt követően pedig a rövidülés és a nyúlás jelentkezésének rendszertani sajátságairól szólok.

A hosszú magánhangzók és mássalhangzók rövidülésére a magyar nyelvterület különböző részein figyeltek fel. E

nyelvjárások közös sajátossága a szórványjelleg, az idegen nyelvi környezet, ebből eredően a kutatók többsége az idegen nyelvi hatásban kereste a jelenség kialakulásának okait. Az aknaszlatinai nyelvjárásról írott tanulmányában így vélekedett erről már Csapodi István is: „A mássalhangzós nyujtás mellőzése orosz vagy oláh hatás lehet” (1907: 33).

A felső nyelvállású hosszú magánhangzók rövidülése (*ú, ű, í*) a magyar nyelvterület jelentős részén megtalálható. Az aknaszlatinai nyelvjárásban a rövidülés a középső nyelvállású, labiális, hosszú magánhangzókat (*ó, ő*), valamint az illabiális *é*-t és az alsó nyelvállású *á*-t is, tehát a hosszú magánhangzók teljes állományát jellemzi, bár az *á* és *é* rövidülése többnyire félfokú.

Az *á, é, ó* és *ő* rövidülése hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetben egyaránt megfigyelhető: *ȅpissȅk, kȅmȅny, hodito, kömüves* (hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetben), *fȁj, jȁny, lo, so, kö, lö, hȁrom, Jȁnos, goja, honap, mokus, ora, növér,* (hangsúlyos helyzetben), *akȁc, kalȁsz, biro, diszno, fono, istálo, naprafȍrgo, èrdö, fèlsö, idö, kendö, sütö, szeplös, szitakötö* (hangsúlytalan helyzetben).

Hangsúlyos helyzetben a magánhangzók nyúlása figyelhető meg abban az esetben, ha az azt követő mássalhangzó megrövidül: *hālod, ēte, àba, àgya, bène, hòlo, hòzám, lèni.* Hangsúlytalan helyzetben ez nem jellemző. E sajátosság az *l* kiesése esetén is megfigyelhető, szórványosan még hangsúlytalan helyzetben is: *dōgozott, fȍd, vōna, elfȍdēte*.

Csapodi István szerint: „Az eredeti hosszú magánhangzó is megrövidülhet, ha hangsúlytalan, ellenben a hangsúlyos első szótagot akkor is megnyujtják, ha rövid magánhangzó van benne” (1907: 33). Jól látható ez következő adataimban: *ànya, bòldogan, ègyetlen, kȍrte, màgyarok, mègy, mòngyad, Ùngvár, ùtána*.

A mássalhangzók rövidülése szóvégen és szó belsejében helyzetben egyaránt megfigyelhető: *alut* ’aludt’, *it, ot, ked, magasab, alat, beföt, halot, hanyat, ivot* (szóvégen), *atam*

’adtam’, *tutam* ’tudtam’, *alugyak* ’aludjak’, *belöle, bodza, csilagos, dinye, fèlvete, fügöny, hoszu, jötem*, *onen, otan, töle*, *ülö, vila* (szó belsejében).

Szakirodalom:

Benkő Loránd 1957. *Magyar nyelvjárástörténet*. Budapest.

Benkő Loránd – Lőrincze Lajos 1959. A Magyar Nyelvatlasz munkálatai. *Magyar Tudomány* 4: 271–80.

Csapodi István 1907. Máramarosi nyelvjárás. *Magyar Nyelvőr* 36: 31–4.

Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján).* Budapest.

Deme László – Imre Samu szerk. 1968–1977. *A magyar nyelvjárások atlasza. I–VI.* Budapest.

Deme László – Imre Samu szerk. 1975. *A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései*. Budapest.

Horváth K. I. 1976. *A kárpátontúli magyar nyelvjárások magánhangzó-rendszere*. Uzshorod.

Imre Samu 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere.* Budapest.

Kiss Jenő 1990. A mihályi nyelvjárás változásai 1889 és 1989 között. Budapest, *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 190.

Kiss Jenő 1991. Változásvizsgálat a magyar dialektológiában. In: Kiss Jenő – Szűts László szerk., *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*. Budapest, 371–81.

Kiss Jenő szerk. 2001. *Magyar dialektológia.* Budapest.

Kiss Jenő 2003. Általános kérdések. In: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc szerk., 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, 11–68.

Kótyuk, Sz. I. 1973. *Украинизмы в венгерском говоре низовя реки Уж Закарпатской области Украинской ССР*. Kandidátusi értekezés. Uzshorod.

Lizanec Péter 1992–2003. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza. I–III.* I. Budapest. II. Ungvár. III. Ungvár – Debrecen.

Mokány, A. A. 1966. *Венгерские заимствования в Мароморошском украинском диалекте Закарпатской области.* Kandidátusi értekezés. Tartu.

Mokány, K. A. 1972. *Лексические особенности венгерских языковых островков Закарпатской области /Восточная часть/.* Kandidátusi értekezés. Tartu.

Murádin László 1984. A zárt *í* (~ *i*)-zés erdélyi elterjedtsége. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 28: 33–54.

Murádin László 1986. Az *e/ö* hangviszony a mezőségi nyelvjárásban. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 30: 121–40.

Murádin László 1989. A mezőségi *a*-zás. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 30: 23–48.

Murádin László gyűjt. – Juhász Dezső szerk. 1995–2006. *A romániai magyar nyelvjárások atlasza. I–X*. Budapest.

Zékány, I. V. 1964. *Влияние венгерского языка на диалект румынского языка в Закарпатье*. Kandidátusi értekezés. Tartu.